

УДК 330.3

О. Є. Бавико,

д. е. н., професор кафедри маркетингу та менеджменту, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг

ІНВАРІАНТНІСТЬ МОДЕРНІЗАЦІЙНОГО ВЕКТОРУ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

А. Бавуко,

doctor of economic sciences, professor of the department of marketing and management,

Donetsk national university of economics and trade named after Mykhayilo Tugan-Baranowski, Kryvyi Rih

MODERNIZATION AS INVARIANT VECTOR OF NATIONAL ECONOMY DEVELOPMENT

Метою представленого дослідження є визначення онтологічних та конструкційних характеристик процесів соціально-економічного розвитку та модернізації на рівні загальнотеоретичних концепцій. Екстраполяція відповідних положень на практику управління економічним розвитком дозволить більш чітко визначити умови, за яких модернізація національної економіки набуватиме окрім декларативного характеру, ще й ознак соціально-економічної ефективності. За результатами дослідження обгрунтовано положення про те, що процес соціально-економічного розвитку в цілому набув ознак модернізації. Механізм цього процесу поєднує в собі стадіальні характеристики циклічного підходу, прогресивну визначеність лінійного, а також організаційну дивергенцію та флуктуаційно детерміновану багатовекторність синергетики. Це дає підстави визначити його архітектуру у вигляді спіральної моделі, за якої розвиток соціально-економічних систем представляється як багаторівневий прогресивний процес виникнення нових форм організації на основі попередніх, які закінчили свій функціональний цикл.

The aim of the present study is to determine the ontological and structural characteristics of the processes of socio-economic development and modernization at the level of general concepts. Extrapolation of the relevant provisions on the management practices of economic development, will more clearly define the conditions under which the modernization of the national economy will gain except declarative character, also signs of social and economic efficiency. The study substantiates the position that the process of social and economic development in general acquired signs of modernization. The mechanism of this process combines the characteristics of stages cyclical approach, progressive determination of linear and organizational divergence and fluctuation deterministic multi synergy. This allows us to define its architecture as spiral model, in which, development of social and economic systems represented as a multilevel progressive process of new forms of organization based on past who have completed their functional cycle.

Ключові слова: розвиток, модернізація, синергетика, антропний принцип, економічна система, механізми розвитку, моделі розвитку, прогрес.

Key words: development, modernization, synergy, anthropic principle, the economic system, mechanisms of development, models of progress.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Високий рівень геоелектронічного потенціалу України надає реальні можливості для перетворення нашої країни в активного й рівноправного суб'єкта світогосподарської системи. Необхідною умовою такого перетворення виступає модернізація економіки, що покликана забезпечити стабільність розвитку та можливість ефективного для України входження до системи міжнародних економічних відносин. Одночасно експонентне прискорення технологічного розвитку, робить парадигму модернізації інварі-

антним вектором розвитку для всіх національних економік.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасна наука базується на онтологічних характеристиках процесів світосприйняття, що були визначені у межах антропного принципу Б. Картера [1, с. 369—370]. Зміст та механізми здійснення модернізації національної економіки складають предметне поле досліджень великої кількості вітчизняних науковців: О.С. Бабаніна, Я.В. Белінської, З.С. Варналія, В.М. Гейця, А.А. Гриценко, М.І. Долішнього, Я.А. Жаліло, А.Ф. Мельника, А.І. Мокія, О.Ф. Новікової, Д.С. Покришки, Л.І. Федулової, А.А. Чухно та багатьох інших дослідників.



Рис. 1. Категоріальні ознаки поняття "розвиток"

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою представленого дослідження є визначення онтологічних та конструкційних характеристик процесів соціально-економічного розвитку та модернізації на рівні загальнотеоретичних концепцій. Екстраполяція відповідних положень на практику управління економічним розвитком, дозволить більш чітко визначити умови, за яких модернізація національної економіки набуватиме окрім декларативного характеру, ще й ознак соціально-економічної ефективності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Модернізацію необхідно розглядати як невід'ємну характеристику сучасного соціально-економічного розвитку або його різновид. Тому для визначення сутності, теоретичного й прикладного змісту поняття "модернізація", необхідно звернутись до онтології вихідного — "розвиток".

Аналіз наукової та повсякденної ментальності вказує на те, що буття соціальних підсистем, у тому числі й економічного простору, іманентно пов'язується з парадигмою постійного розвитку. Відповідна специфіка людського світосприйняття детермінується, з одного боку, історією інтелектуального освоєння навколишнього світу, який характеризується зовнішньою граничною мінливістю та плінністю процесів, а з іншого — системною організацією інтелектуальної діяльності, у межах якої взаємодія з навколишнім світом спирається на апріорні, формально-логічні уявлення про причинно-наслідкові взаємозв'язки та циклічність всіх процесів.

Антропний принцип надає взаємозв'язкові людини і Всесвіту онтологічного змісту і, як наслідок, об'єктивує наші уявлення щодо просторово-часової організації, нескінченного руху матерії (у тому числі соціальної) та граничної мінливості навколишнього світу. Рух фізичних об'єктів, який виражається у зміні їхнього положення у просторі і часі, є базовим елементом більш складного процесу — формування систем взаємодіючих та взаємо-

залежних елементів, який знаходить своє семантичне відображення у понятті "розвиток". У межах цього процесу кількісні зміни призводять до якісних змін у характеристиках систем взаємодіючих елементів. Екстраполяція руху і розвитку на соціально-економічну дійсність вимагає конкретизації відповідних детермінант. Якщо фізичний розвиток розглядається у межах понять: маса, сила, імпульс, енергія, силове поле, то соціально-економічний, є більш складним процесом, який обумовлюється одночасно факторами зовнішнього середовища (обмеженість ресурсів, географічний детермінізм, світовий порядок, глобалізація) та біосоціальною природою людини (фізіологічні потреби, свідомість та інтелект — вищі форми відображення та пізнання дійсності, егоцентризм, постійний зріст потреб, моральний імператив, соціальна обумовленість розвитку особистості).

Категоріальні ознаки поняття "розвиток" відображаються в сукупності його загальних закономірностей, функціональних цілей та векторів спрямування, як показано на рисунку 1.

Конструкційні аспекти розвитку відображаються у його моделях. Відносно соціально-економічного розвитку можна виокремити два найбільш поширені у науковій практиці концептуальні підходи до моделювання: циклічний та лінійний. У межах першого підходу модель соціально-економічного розвитку базується на уявленнях про загальну повторюваність всіх процесів. За відповідної логіки, внутрішня динаміка соціально-економічних систем запрограмована рухатись по замкненому колу від виникнення до розпаду. Зазначена модель має великий дескриптивний потенціал, за допомогою якого дослідники намагалися віднайти певний порядок, власний ритм, закономірності та зміст у хаосі соціально-економічного розвитку за аналогією із кругообігом речовин у природі, біологічними циклами і т.д. Уявлення про циклічний характер розвитку знайшли своє відображення ще у працях Платона і Полібія, які висунули теорію кругообігу форм соціально-економічної організації.

Розвиток циклічної моделі відбувся у XIX—XX ст. у межах концепцій культурно-історичних типів М. Данилевського, кругообігу локальних культур-цивілізацій О. Шпенглера, А. Тойнбі, А. Вебера [2; 3].

Лінійна модель розвитку базується на теорії загального прогресу, в межах якої, всі соціально-економічні системи знаходяться у стані поступального руху від примітивних до найскладніших форм і видів організації. У рамках лінійної концепції розвитку виділяються два напрями: еволюційний та формаційний.

Соціально-економічні наслідки розвитку мають складний, часто діалектичний зміст. Перехід на більш високий рівень організації та виробництва детермінується результатами розвитку у межах попереднього етапу, але такий перехід обов'язково передбачає руйнування або докорінну трансформацію існуючих організаційних структур та механізмів. Одночасно кумулятивність розвитку спричиняє включення результатів попередньої стадії до наступної. Таким чином, джерелом соціально-економічного розвитку виступає діалектична єдність і взаємодія протилежностей, основою відповідного механізму — взаємний перехід кількісних та якісних змін, а спрямованість розвитку і характер взаємозв'язку його етапів визначаються специфікою стадії біфуркації. На цій стадії розвитку відбуваються два процеси. По-перше, безпосередній перехід до нових форм організації — заперечення старого. По-друге, збереження частини базових характеристик, які були сформовані на попередніх етапах розвитку та їхня екстраполяція в нові умови. Важливо зазначити, що процес біфуркації розкриває також особливості взаємозв'язку форми і змісту. Якщо в процесі розвитку зміна змісту випереджає зміну форми, то стара форма перетворюється на гальмо розвитку змісту, що призводить до його деформації.

Розвиток сучасного знання про оточуючий світ відбувається під впливом постнекласичної науки та однієї з основних її складових — синергетики, яку визначають як теорію самоорганізації складних систем. Основні принципи синергетичної концепції соціально-економічного розвитку розвиваються в роботах І. Прігожина, І. Стенгерс, Ф. Броделя, І. Валлерстайна, В. Василькової, О. Панаріна, Ю. Семенова, Ю. Яковця [4; 5].

Представники синергетичної концепції розвитку, виходячи з твердження про відкритість соціально-економічних систем та їх взаємний вплив. Розглядаючи людство в цілому, як суперсистему та базуючись на принципах синергетики, вони обґрунтовують відповідний механізм розвитку, який передбачає детермінуючий вплив флуктуацій — випадкових відхилень. У динамічно стабільних і адаптивних системах флуктуації зазвичай пригнічуються за рахунок зворотних негативних зв'язків, збереження структури і рівноважного стану системи. Але в більш складних відкритих соціально-економічних системах, завдяки зовнішнім впливам й посиленню нерівноважності, відхилення згодом зростають, накопичуються, викликають ефект колективної поведінки елементів і підсистем і, зрештою, приводять до "розхитування" існуючого порядку й через відносно короткочасний хаотичний стан системи приводять або до руйнування колишньої структури, або до виникнення нового порядку. Зазначений механізм передбачає відсутність загальної лінійності розвитку окремих соціально-економічних систем, абсо-

лютизує дивергенцію та індивідуалізацію національного соціально-економічного розвитку. На підтвердження адекватності своєї моделі представники синергетичної концепції приводять приклади розвитку сучасних країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону [6].

Узагальнюючи вихідні умови та механізми сучасного процесу соціально-економічного розвитку, можна прийти до висновку, що він поєднує в собі стадіальні характеристики циклічного підходу, прогресивну визначеність лінійного, а також організаційну дивергенцію та флуктуаційно детерміновану багатовекторність синергетики. Це дає підстави визначити його архітектоніку у вигляді спіральної моделі, за якої розвиток соціально-економічних систем представляється як багаторівневий прогресивний процес виникнення нових форм організації на основі попередніх, які закінчили свій функціональний цикл.

Узагальненому вигляді процес соціально-економічного розвитку представляє собою взаємодію соціальних підсистем, що детермінується внутрішніми протиріччями та зовнішніми впливами. Роль процесора в соціально-економічному розвитку належить економічній системі, специфіка якої знаходить своє відображення в рівні техніко-економічного розвитку та моделях розподілу, споживання й накопичення благ, що відображає основну мету розвитку. Модель розвитку людської особистості і культури знаходиться у сфері безпосереднього впливу економічної системи, одночасно, визначаючи рівень розвитку продуктивних сил у суспільстві. Вплив зовнішніх факторів геополітичного та геоекономічного середовища також визначає характер соціально-економічного розвитку. Соціально-політичний блок представлений моделлю державного управління, яка взаємодіє з населенням та моделлю динаміки соціальних відносин. Держава покликана забезпечувати стабільність всієї системи та створення умов для її подальшого розвитку. Прискорення техніко-економічного розвитку викликає зміни в моделі розвитку людської особистості і культури, що у свою чергу призводить до невідповідності організаційних форм у всіх інших моделях та спричиняє біфуркацію, тобто перехід до нових, більш прогресивних форм організації, або руйнування системи в цілому.

У новітньому часі розвиток економіки країн та регіонів відбувається під впливом багатьох факторів, але вихідною детермінантою, на нашу думку, виступає науково-технічна революція, що спричинила експоненціальне прискорення технологічного розвитку, наслідком якого стали докорінні зміни світогосподарської системи і, перш за все, її глобалізація. За таких умов процес економічного розвитку набуває нового змісту, семантичне відображення якого конкретизується у понятті "модернізація".

В узагальненому енциклопедично-словниковому значенні, поняття "модернізація" означає — зміни, удосконалення відповідно до сучасних вимог. У соціально-економічному контексті "модернізація" відображає перехід від однієї стадії розвитку суспільства і всіх його підсистем до іншої, більш сучасної, організаційні форми і технології якої відповідають новим зовнішнім умовам та забезпечують подальшу прогресивність розвитку.

Класичні дослідження модернізації були здійснені у період XIX — початку XX ст. О. Конт аналізував про-

цес модернізації через протиставлення військового й промислового суспільства, Е. Дюркгейм — через дихотомію "механічна — органічна" солідарність, яка виникає й розвивається в результаті соціальної диференціації та поділу праці, М. Вебер — через поняття "раціоналізація", що характеризувала спрямованість діяльності суб'єктів підприємництва до максимального підвищення власного економічного зиску, К. Маркс — через протиставлення "первинної" (архаїчної) і "вторинної" суспільних формацій, традиційних природніх, безпосередньо особистих відносин — і відносин відчужених, матеріально-речових, опосередкованих поділом праці й товарним обміном, Ф. Тьонніс розглядав модернізацію як поступальний рух у межах дихотомії "спільність — суспільство".

Таким чином, у більшості класичних концепцій модернізація виходить з узагальненої дихотомії "традиції — сучасність" і розглядається як процес перетворення традиційного аграрного суспільства в індустріальне, спричинений промисловими революціями, гуманізацією та загальним прогресом соціальних відносин. Таку модернізацію прийнято називати "первинною".

Сучасна концепція модернізації пройшла декілька етапів розвитку. Вихідні положення, на першому етапі, були сформовані західними вченими У. Ростоу і Д. Лернером у середині ХХ ст. у період розпаду колоніальних імперій. Концепція модернізації на той час представляла собою політично детерміновану протистоянням Схід-Захід програму розвитку країн Третього світу, яка передбачала використання ліберально-демократичної моделі розвитку, що мала, на думку її розроблювачів, забезпечити й економічне зростання. Основою цієї концепції було ствердження того, що існує певна фундаментальна система цінностей — еталон соціально-економічної організації, який повинні засвоїти суспільства для того, щоб подолати бар'єр традиційності і модернізуватися, тобто отримати здатність до динамічного розвитку, перебудови і пристосування до швидкозмінного світу. Відповідний тип модернізації отримав назву "вторинна" або "навздогінна модернізація". Зосереджуючи увагу на беззаперечному копіюванні західної моделі розвитку, деякі дослідники називають таку модернізацію "вестернізацією".

Абсолютизація відповідних уявлень знайшла своє відображення у відомій праці американського політекономіста Ф. Фукуями "Кінець історії?". Аналізуючи стан розвитку держав різних формацій наприкінці 80-х рр. ХХ ст., він стверджував, що ліберальну демократію й регульовані ринкові відносини можна розглядати як кінцеву стадію соціального прогресу. Необхідно також відмітити, що на початку ХХІ ст. на тлі якісних змін, що спіткали світове співтовариство, Ф. Фукуяма переглянув свою теорію кінця історії, визнаючи реальність різноманіття шляхів соціально-економічного розвитку [7].

Другий етап розвитку відноситься до 70—80-х рр. ХХ ст., він безпосередньо пов'язаний з перетворюючим впливом науково-технічної революції на характер організації та розвитку соціально-економічних відносин. Саме в цей період з'являються концепції постіндустріального суспільства, обґрунтовується визначальний вплив інноваційно-технологічної перебудови економіки.

Третій етап розвитку сучасної концепції модернізації припадає на кінець ХХ ст. Він характеризується визнанням можливості національних проектів модернізації, що здійснюються на основі нагромадження технологічно й соціально передових досвідів і впровадження їх у гармонічній комбінації з історичними традиціями й досягнутим рівнем економічного розвитку суспільств (А. Турен, Ш. Ейзенштадт). При цьому визнається, що модернізація може здійснюватися без нав'язування західного досвіду, а порушення рівноваги між сучасністю й традиційністю приводить до гострих суспільних конфліктів і невдач модернізації. Модернізація починає розглядатися в контексті розвитку людського капіталу, через підвищення рівня освіти, поінформованості, зміни цінностей у суспільстві.

Відзначаються негативні ефекти модернізації: знищення традиційних інститутів і виробничих комплексів та економічних зв'язків, яке часто приводить до соціально-економічної дезорганізації, хаосу, падіння рівня життя населення. Подекуди це призводить до затяжної кризи соціально-економічної системи, у стані якої суспільство не може навіть контролювати процес нагромадження відхилень (флуктуацій), й тим більше, адекватно реагувати.

Відбувається відмова від європоцентризму в тлумаченні модернізації, ретельно аналізується досвід "модернізації без вестернізації", як це мало місце, зокрема, у Японії, де модернізація здійснювалася на ґрунті національної культури.

Методологічним наслідком такої трансформації стає те, що сам процес модернізації вже не розглядається як лінійний та детермінований зовнішніми впливами. Сучасна теорія модернізації виходить з того, що оскільки національна специфіка соціально-економічного розвитку визначає характер модернізаційних процесів й виступає його стабілізуючим фактором, то може мати місце певна кількість варіантів модернізації, яка розглядається як розгалужений, варіативний процес.

Аналізуючи генезис модернізаційної парадигми соціально-економічного розвитку, можна відзначити доволі рідкісну для сучасної науки, єдність загальних сутнісних характеристик. У процесі свого розвитку поняття модернізації, послідовно набувало наступних категоріальних ознак:

- об'єктивний характер модернізаційного вектору розвитку;
- глобальність відповідних процесів;
- системний охват всіх сфер життєдіяльності суспільства;
- диференціація країн за ступенем соціально-економічного і технологічного розвитку;
- наявність еталонних механізмів модернізації, відповідних критеріїв і параметрів, що формуються відносно країн, прийнятих за зразок;
- навздогінний характер, екзогенна й інноваційна обумовленість модернізаційних процесів;
- можливості для країн що розвиваються, суттєво прискорити модернізацію за рахунок використання вже існуючого досвіду та імпорту технологій;
- формування постіндустріального суспільства, заснованого на інформаційних технологіях та економіці знань;

— визнання національної специфіки соціально-економічного розвитку в якості однієї з головних детермінант модернізації, синергетична варіативність її форм та результатів.

Відповідний стан речей, на нашу думку, детермінується онтологічним взаємозв'язком апріорних, формально-логічних форм мислення й існуючої картини світу, з одного боку, та іманентністю загальних прогресивних уявлень щодо основних напрямів соціально-економічного розвитку.

ВИСНОВКИ

В умовах глобального формування постіндустріальної цивілізації та інформаційно-інноваційної економіки знань модернізація національної економіки виступає в якості базового процесу соціально-економічного розвитку, який забезпечує входження країни до загальносвітового тренду розвитку.

Загальною конструктивною основою модернізації економіки України виступає визнання об'єктивного характеру модернізаційних процесів, їх комплексності, переважної екзогенності детермінант, визнання недостатньої ефективності діючих механізмів управління розвитком економіки та необхідності їхнього удосконалення. В якості основних напрямів політики модернізації економіки визнаються:

— формування сприятливого для подальшого ефективного розвитку економіки нормативно-інституційного середовища, протидія корупції та тінізації економіки;

— структурна перебудова та зростання конкурентоспроможності національної економіки, насамперед у сферах стимулювання експорту, імпортозаміщення та випуску кінцевої продукції;

— удосконалення структури економіки в напрямі розширення високотехнологічних виробництв обробної промисловості, телекомунікаційних, фінансових та бізнесових послуг, розвитку високоінтелектуального людського капіталу;

— інноваційно-технологічна перебудова та оновлення виробничих процесів, зниження матеріало- та енергоємності економіки;

— подолання диспропорцій регіонального розвитку, посилення конкурентоспроможності регіональних економічних систем на основі розвитку міжрегіонального співробітництва та економічної взаємодії проблемних територій з регіонами-лідерами;

— покращення інвестиційного клімату, формування дієвих механізмів залучення іноземних інвестицій, стимулювання процесів внутрішнього та іноземного інвестування;

— активізація державної підтримки реалізації інвестиційно-інноваційних програм та проектів у реальному секторі економіки, національних проектів, надання державної підтримки, у вигляді здешевлення кредитів, співфінансування, надання державних гарантій, прямого бюджетного фінансування;

— формування інструментів державно-приватного партнерства, зокрема державної фінансової підтримки на умовах кредитування, на розвиток виробництва високотехнологічної продукції з високою доданою вартістю, впровадження механізму фінансової підтримки експортної діяльності;

— розвиток внутрішнього ринку, стимулювання попиту і зниження ринкових ризиків;

— зміцнення банківської системи та посилення інвестиційної спрямованості фінансового сектору;

— формування системи економічних стимулів до активізації кредитування в рамках реалізації державних програм фінансово-кредитної підтримки пріоритетних галузей і підприємств, пов'язаних з імпортозаміщенням, та сегментів внутрішнього кінцевого попиту, які спроможні поживити внутрішнє виробництво по ланцюгу попиту-пропозиції.

Література:

1. Картер Б. Совпадение больших чисел и антропологический принцип в космологии / Б. Картер // Космология. Теории и наблюдения. — М.: Наука, 1978. — 589 с.

2. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер. — М.: Мысль, 1998. — 193 с.

3. Тойнби А.Дж. Постижение истории / А.Дж. Тойнби. — М.: Рольф. — 2001. — 640 с.

4. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика и теория социальной самоорганизации / В.В. Василькова. — СПб.: Лань, 1999. — 385 с.

5. Пригожин И.Р. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин. — М.: Прогресс, 1986. — 438 с.

6. Бавико О.Є. Формування стратегії постіндустріального розвитку регіонального економічного простору [Електронний ресурс] / О.Є. Бавико // Ефективна економіка. — 2012. — № 7. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>

7. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. — 1990. — № 3. — С. 84—118.

References:

1. Karter, B. (1978), *Sovpadenie bol'shikh chisel i antropologicheskij princip v kosmologii* [The coincidence of large numbers and anthropological principle in cosmology], Nauka, Moscow, Russia.

2. Shpengler, O. (1998), *Zakat Evropy. Ocherki morfologii mirovoj istorii* [Decline of the West. Essays on the morphology of world history], Mysl', Moscow, Russia.

3. Tojnbi, A.Dzh. (2001), *Postizhenie istorii* [Study of history], Rol'f, Moscow, Russia.

4. Vasil'kova, V.V. (1999), *Porjadok i kaos v razvitii social'nyh sistem: Sinergetika i teorija social'noj samoorganizacii* [Order and chaos in the development of social systems: Synergetics and the theory of social self-organization], Lan', St. Petersburg, Russia.

5. Prigozhin, I.R. (1986), *Porjadok iz haosa: Novyj dialog cheloveka s prirodoy* [Order out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature], Progress, Moscow, Russia.

6. Bavyko, O.E. (2012), "Formation of post-industrial development strategy for regional economic space", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 6 May 2016).

7. Fukujama, F. (1990), "The End of History?", *Voprosy filosofii*, vol. 1, pp. 84—118.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2016 р.